

Арыкы

гере

Мевзу:

UNREGISTERED COPY OF SCANPAPYRUS

Тазары.

“Долан”

Меселеву

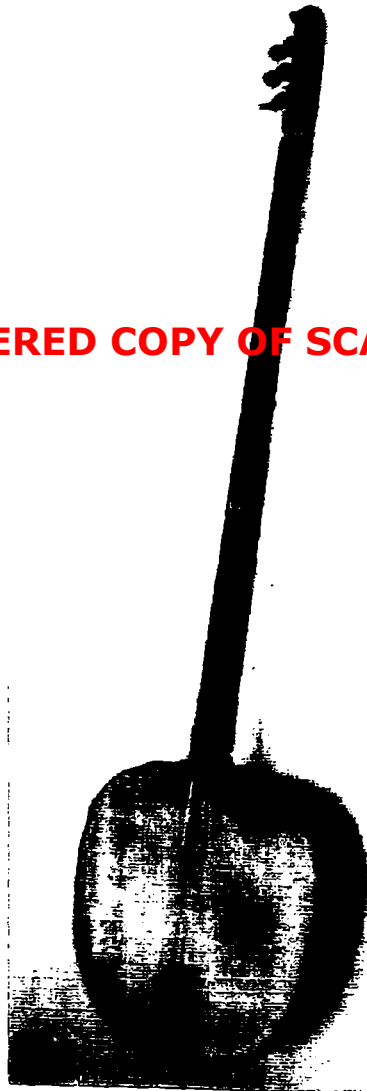
Гази Герай II (1554–1607). Европейская гравюра 1593 года.

„Сёзюмден ибрет алъыл
Сем де, эй, жан.
Релек милькинде барсыз
Джусме михман“...

HANLIQ DEVRI
QIRIMTATAR INSTRUMENTAL MUZIKASI

КРЫМСКОТАТАРСКАЯ
ИНСТРУМЕНТАЛЬНАЯ МУЗЫКА
ХАНСКОГО ПЕРИОДА

UNREGISTERED COPY OF SCANPAPYRUS

Шанбур

QIRIM BAĞÇASARAY
КРЫМ БАХЧИСАРАЙ

Тъазани чалъан чалъы амети

Мевзу: Гъзазий. «Долаб» месневиси.

Макъсат: 1. Къырымтатар эдебияты тарихынынъ девирлерини, эсасен, ханлыкъ девирини текрарламакъ.

2. Гъзазийнинъ терджимейиалыны текрарламакъ; «Шем» адлы гъазели устюнде токътав, земаневий къырымтатар тилинде ифадели окъувны сорав.

3. Диний-тасаввуфий ве фельсефий лирикасы устюнде токота, «Долаб» месневисинен таныш этюв – Гъзазийнинъ такъдир меселесини ачыкълагъаныны анълатув; Эюп ве Зекерия Пейгъамберлеримиз акъкъында малюмат берюв, лугъат байлыгъыны арттырув.

4. «Долапнынъ» эйи чизгилерини талебелерге ашлав, такъдир-омюр акъкъында тюшюнмеге огретюв.

Корьгезмелер: Гъзазий акъкъында плакат, онынъ ресими (сурети); ханлыкъ девирге аит китаплар; дерслик, конспект, эсернинъ метини; Эюп ве Зекерия эдебиятында акъкъында эсерини дерс джедвелер: Гъзазий акъкъында, хронологик джедвель, лугъат, эсерлери, шириет, гъазель-месневи.

Дерснинъ

кетишаты: I Тешкилий къысым.

1. Кунъни бельгилев, селямлашув, танышув.

2. 2 группа (такъым) бельгилев:

Урьметли талебелер! Бугунъ бутюн дерс девамында 2 группада чалышаджакъмыз. Озь аранъызда келишип эр бир группада бирер ребер бельгиленъ (капитан).

3. Келинъ, энъ эвеля кърымтатар эдебияты тарихынынъ девирлерини текрарлайыкъ:

- Умумтюркий девири
- Къадимий девир VI – XIII асыр
- Алтын Орду деври XIII – XV асыр
- Къырым ханлыгъы деври XV – XVIII асыр
- Рус истилясы деври XVIII – XIX асыр

- Уянув ве кьурултай деври XIX – XX асыр
- Совет деври – XX асыр (1921-1944)
- Сюрпонлик деври – XX асыр (1944-1987)
- Авдет деври – XX асыр (1987-...)

Энди исе эсасен кьырымтатар эдебиятынынъ Кьырым Ханлыгъы девринде токъталып суаль-джевап муитини кечирейик:

1. Ханлыкъ деври кьач йыл девам этти? Асырлар?
2. Ханлыкъ девринде иджат эткен насыл муэллифлерни билесинъиз?
3. Бу джедвельге бакъып айтынъ:
  - Гъазай къайсы асырда яшады?
  - Догъулгъан ве ольген сенелери?
  - Онынъ асы лады? (Гъазы II Герай); Гъазай – эдебий тахаллюсы, Бора-лагъабы.
  - Гъазай ким эди?
4. 1 группа: Джедвельнинъ топесине бакъып Гъазайнинъ ким олгъаныны айтынъ?
UNREGISTERED COPY OF SCANPAPYRUS
 2 группа: Джедвельнинъ ашагъы сырасына бакъып Гъазайнинъ ким олгъаныны айтынъ?
 (Джедвель №1)
5. Джедвель №2 (Хронологик): язылгъан сенелерде не олгъаныны айтамыз
6. Джедвель №3 «Эсерлери», олар акъкъында малюмат.

II Эв вазифесини тешкирюв.

1. «Шем» адлы гъазелини земаневий кьырымтатар тилинде окъумакъ (бир талебе)
2. Эски кьырымтатар тилинде шиирни эзберден окъумакъ (оджа), Шемнинъ фоторесимини костермек, онынъ везини акъкъында анълам бермек, оджа бу везиннен шиирни йырлап бере (везин башкъа тиллерге терджиме япкъанда ве йырда да денъишмей)
 Талелерге суаль: бу гъазельнинъ эсас мевзусы не? Нени костере?
 Джевап: шаир гъурбетлик, асретлик, ашкъ мевзуларыны ачыкълай, инсаннынъ омюри ве олюми акъкъында фельсефий фикирлер ярата; бутюн гедже янып биткен шемнинъ (чыракънынъ, мумнынъ)

сымасында джевапсыз севгининъ къурбаны олгъан ашыкънынъ
сымасыны костере.

3. Шимди исе кене де такъымларда чалышайыкъ

1 группа: Берильген языджыларны ве оларнынъ эсерлерини
бирлештиринъиз.

Махмуд Къашгъарий	«Юсуф ве Зулейха»
Юсуф Баласагъунлы	«Долап», «Шем»
Махмуд Къырымлы	«Дивану Лугъат-ит тюрк»
Гъазай	«Къутадгъу билик»

2 группа: Берильген сезлерни манаджа бирлештиринъиз.

Диван эдебияты	ХАЛКЪ
Тасаввуф эдебияты	КЛАССИК
Аруз везни	ДИНИЙ
Пармакъ везни	ДИВАН

UNREGISTERED COPY OF SCANPAPYRUS

III Оджанынъ сезю. Янъы мевзуны анълатув.

(Тахтада – лугъат сезлерининъ джедвели; шириет джедвели №4,5)

Биз бугунъ ханлыкъ девири акъкъында, шаир Гъазай акъкъында чокъ
малюматны текрарладыкъ. Конкрет шекильде онынъ «Шем» адлы гъазелий
устюнде токъталдыкъ. Келинъ, шимди бу джедвельге бакъып Гъазайнинъ
лирикасы акъкъында малюмат алайыкъ (Джедвель №4).

Эгер «Шем» деген гъазелинде ашкъ лириканынъ да фельсефий лириканынъ
да чизгилери олса, «Долап месневисинде биз диний – тасаввуфий ве
фельсефий чизгилерини коремиз». Бугунъ биз сизлернен берабер Гъазайнинъ
дестан, поэма шеклинде язылгъан «Долап» месневиси эсери устюнде
токъталаджакъмыз.

Башта мен сизлерге гъазель ве месневи акъкъында къыскъадан малюмат
берейим, сонъ бу малюматкъа эссланып дерсинъ нетиджесинде бу
даирелерни толдурадджакъмыз. (Джедвель №5).

Шимди биз Гъазайнинъ энъ эмиетли сайылгъан «Долап» месневисинен
танышаджакъмыз. Бу эсерде Гъазай буюк истидатнен ве усталыкънен такъдир
мевзуны ачыкълай. Мында лирик къараман долапнен (сув дегирменининъ

копчегинен) субетлеше. Долап да инсан киби, башындан келип кечкен вакъиаларны онъа икяе эте.

Долап сымасында эр бир инсаннынъ омюри, аяты корюне. Такъдир инсанны насыл алларгъа, куньлерге къойса да, инсан кене де сабырлы, чыдамлы олмакъ керек, эр шейге даянып, шукюр этип, кене де яшамагъа арекет этмек керек.

Базан къарт, яний эсли-башлы инсанлар айткъаны киби: «Биз де бир вакъытлары яш, дюльбер эдик, гъам-къасевет бильмез эдик», онынъ киби долап да бир вакъытлары юдже дагъларда осе эди, ем-ешиль далында къушлар оте эди. Амма бир кунь оны келип кеселер ве агъачындан сув дегирменине чаркъы, яни копчек ясайлар, ве бу копчек йыллар боюнджа эп айлана, озь хызметини беджере.

Шаир долапнынъ алыны анълаткъанда, Эюп ве Зекерия Пейгъамберлеримизни анъа.

Эюп Пейгъамбер Аллах тарафындан сабыр орьнеги олгъан, Зекерия исё – садыкълыкъ ве ишадатлыкъ. Гъазий бу чыгъилерини Долапта тасвирлей. (Эюп ве Зекерия Пейгъамберлер – Алейхисселям акъкъында икяе этюв).

Долап буюк бир фельсефеджи киби фикир юрюте, онынъ ичюн де хангъа ибретли насиатлар бере. (Бу насиат сезлери бугунь бизим плакатымызда язылы ве бутюн дерсимизнинъ эпиграфы олды).

” *Езюлиден ибрет аалъыме
Оен де, эй, хан.
Фелек милькинде варсыз
Джумиле михман...*

Эр инсан анъламакъ керек – бу дюньяда бизлер эпимиз михман-мусафир демек. Онынъ ичюн Аллах йиберген такъдирге разы олмакъ керек, такъдир этильген яхшы ве яман эр шей Аллах тарафындан олгъанына инанмакъ керек!

Метинге кечмезден эвель, келинъ бу анълашылмагъан сезлер устюнде чалышайыкъ. (лугъат иши, Джедвель №6). Бу дестанда анълашылмагъан сезлер чокъ, чюнки олар эски кырымтатар сезлери ве арап, фарс ве башкъа тюркий халкъларнынъ тиллеринден кельген сезлердир.

Метинни окъув ве манасыны анълатув.

IV Пекитюв ве нетидже чыкъарув.

1. «Гъазель»-«Месневи» джедвелини толдырув.

2. Группаларда чалышув:

1 группа: Гъазай ким олгъаныны кыскадан язынъыз

2 группа: Долап сымасында насыл чизгилер тасвирлене?

3. Дерсимен нетидже чыкъарув. Билалар «Синквейн», яни «Синкан» усулыны күүланып, шиир язайыкъ.

1 группа: Гъазай. Шаир.

2 группа: Гъазай. Долап.

V Баалав. Такымларымызнынъ реберлери озь такымынынъ талебелерини баалай.

VI Эв вазифеси: 1. Гъазель ве Месневи акъкъында малюматны бильмек.
2. «Долап» месневисини окъуп чыкъмакъ ве эсер акъкъында малюмат бермек.
3. Лугъат сезлерини огренмек.
4. Синканны язмакъ.

Әжедвель №1

къувветли укюмдар
(эки дера тахт алъан:
1588 - 1596;
1596 - 1607).

узакъны корьен
сиялетчи

тюрк-татар тарихы
хытлыкъ энъ буюк
аскер башмарындан
бирисидир

тедбирли
идареджи
(правитель)

Гъазачи (XVI-XVII аср)

(эдебий тахаллюсы)

1554 - 1607

UNREGISTERED COPY OF SCAN PAPER

Ассл ады: II Бора Гъазы Герчи

буюк
меценат
(хайырсевер
инсан)

Жаттат
(каллиграф,
писарь)

АЛИМ
диний, табий
фиязий илимгерде
мутехасеви

бестекяр
(композитор)
(кунюмизге къадар
74 эсери еткен)

шаир-
саматкяр
(къырлытатар
диван шириети-
нинъ классиги)

чалъыгъы
(танбур, башкъа чалъыгъ
алетгерде чала эди;
музыкашынасларнынъ
арасында „Татар“ адынен
анылгъандыр).

Утедвель №2

1554с. - дюмьягъа келе.

1581с. - 28 яшында олъанда, 3000 аскеринен 15.000
иронлы аскерлерге къаршы удушом эте.
Эсирликке тмше, 7 йол зинданда ята.

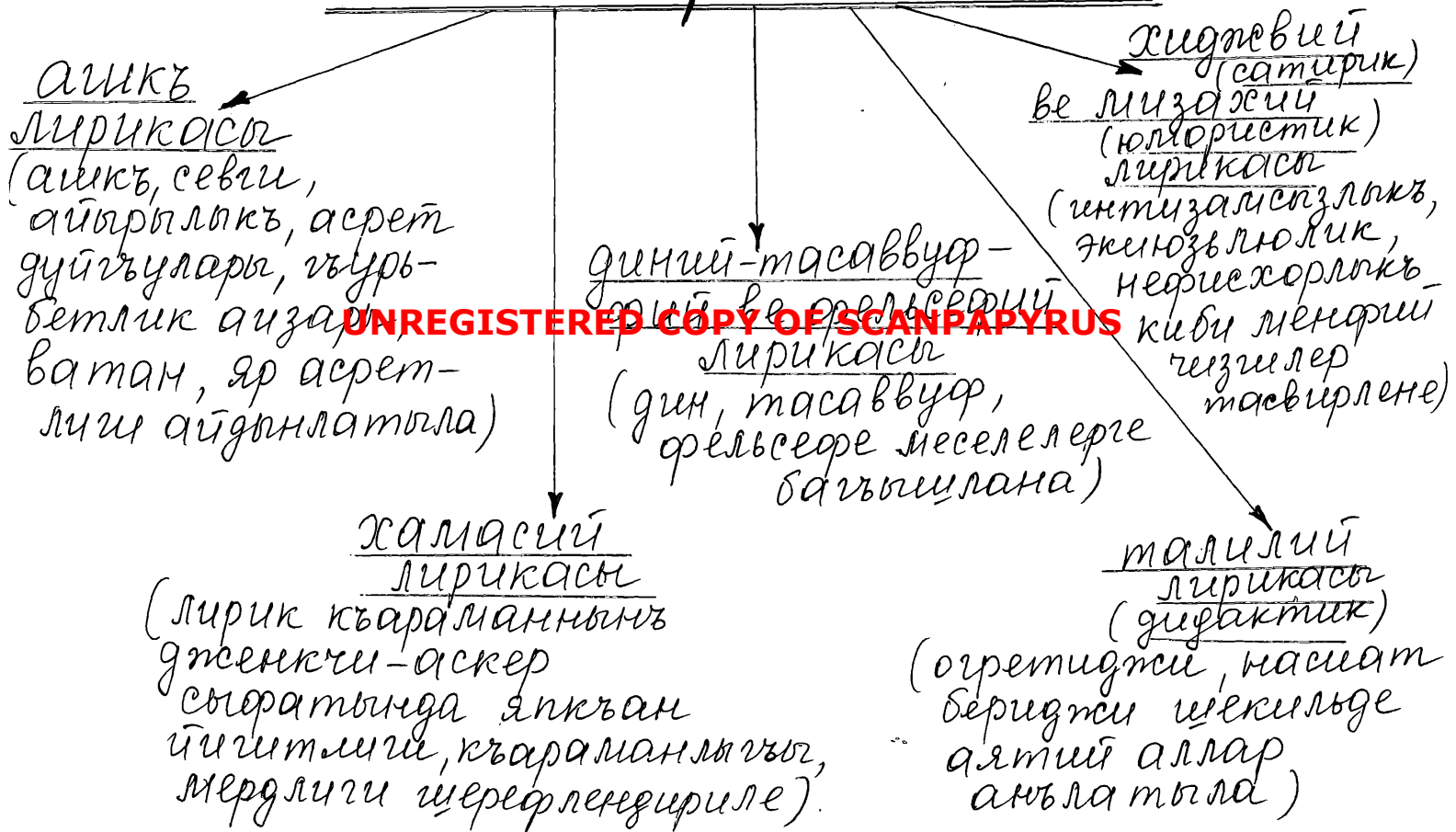
1588с. - зиндандам къага, Тюркчеле келе.
Къырм тахтына тайшымене

1588-1596; Эки дера тахт алып,

1596-1607 - ханылык эте.

1591с. - дженик иле Москвага кире, бу савашта
буюк джесарет косьтере, шу себеп
ичном „Бора“ („буря“, „вихрь“)
логъабыны къазана.

Ширети

UNREGISTERED COPY OF SCAN PAPER

Әңсөзгелі №5

Ғәзәл

1. Қолемі: 5-12
бейиттен ибарет.
2. Қыарие:
аа; ба; ва; са; да.
3. Редиф: бар
(2-күрәк сатырларда
текрарланған сөз)
4. Сомьки бейитинде:
шаир озь махлясынъ
(тахаллюсынъ)
би льдире
(псевдоним, имя)

1. Назм
шекли
(ширий)
2. Лирик шир
3. Арап, араб,
тюрк әдебият-
ларында кемъ
иштелген
4. Мевзу: ашкъ, севш,
гузеллик; фельсере,
тасаввуф, дим,
огретимис, маснат
беридти (дидактик)
5. Аруз векиениен
азыла
6. Бейитлерден
ибарет
ола.

Месневи

1. Қолемі: Буюк
қолемли (поэма,
деестан шекинде)
2. Қыарие:
аа; бб; вв; 22; 99;
ее; ве шаяхре (киртли)
3. Редиф: ёкъ
4. Сомьки бейитинде:
шаирниемъ
махлясп
косьтерильмей

Джедвель н 6

Л у з ъ а т

долан - сув дегирменинень
конечи, гаркы

ёлукъдым - расткельдым

делимек - тецильмек

орыракъ - айрылыкъ

лейль - гедже

месар - куньдюз

чистяр - кузь, праде

зебан - тиль, лисан

аб - сув

дешт - яель, сахра

земим - топракъ, ер юзю

либас - кийим

сазам - кузь

чисал - ордан

михман - мусарир

зинсар - сакъын, асла

Худа - Аллах